परिशिष्ट- १.

संदर्भ सूची

---

१. मराठी संदर्भ ग्रंथ:

१. आपटे वा. गो., मराठी भाषेचे संप्रदाय व म्हणी, वरदा प्रकाशन-पुणे, पुनर्मुद्रण: डिसेंबर २०१६

२. कापडणीस शं. क., बागलाण इतिहास दर्शन, प्रकाशन काळ: फेब्रुवारी १९९९

३. कालभूत पुरुषोत्तम, लोकसाहित्य: स्वरूप आणि विवेचन, विजय प्रकाशन-नागपूर, पहिली आवृत्ती: १० जानेवारी २००७

४. काळे एस. एस.(प्र. संपा.), आदिवासी साहित्य, आर्हत पब्लिकेशन आणि आर्हत जर्नल-बदलापूर, आवृत्ती: २९ जानेवारी २०१८

५. कुलकर्णी शौनक, महाराष्ट्रातील आदिवासी, डायमंड पब्लिकेशन्स-पुणे, प्रथमावृत्ती: ऑक्टोबर२००९

६. गारे गोविंद- संपा., आदिवासी लोककथा, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन-पुणे, द्वितीयावृत्ती: २०१०

७. गारे गोविंद, महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन-पुणे,तृतीयावृत्ती:२०१२

८. गारे गोविंद, वारली चित्र संस्कृती, श्रीविद्या प्रकाशन-पुणे, चतुर्थ आवृत्ती: जानेवारी २०१६

९. गारे गोविंद, सातपुड्यातील भिल्ल: ऐतिहासिक आणि सामाजिक मागोवा, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन-पुणे, (आवृत्तीचा उल्लेख नाही)

१०. चोरघडे वामन कृष्ण, साहित्याचे मूलधन, कर्नाटक पब्लिशिंग हाऊस-मुंबई, प्रथमावृत्ती: १९३८

११. जंगम मेघा बाळासाहेब, निफाड तालुक्यातील लोकसंस्कृती, प्रथमावृत्ती: १९ एप्रिल २०१३

१२. जाखडे अरुण (संपा.), भारतीय भाषांचे लोकसर्वेक्षण: महाराष्ट्र, पद्मगंधा प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: १७ ऑगस्ट २०१३

१३. जोशी वसंत स. (संपा.), भाषा व साहित्य: संशोधन-खंड पहिला, महाराष्ट्र साहित्य परिषद-पुणे, द्वितीयावृत्ती: सप्टेंबर २००६

१४. ढेरे रा. चिं., लोकसंस्कृतीचे उपासक, पद्मगंधा प्रकाशन-पुणे, प्रकाशनदिन: महाशिवरात्र-१२ मार्च २००२

१५. तायडे पुरुषोत्तम सदानंद (अभ्यासक), वऱ्हाडी आणि अहिराणी बोलींमधील म्हणींचा तौलनिक अभ्यास, अप्रकाशित पीएच.डी. प्रबंध, मराठी विभाग, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ पुणे, जून २०१९

१६. दांडेकर मालती, लोकसाहित्याचें लेणें, श्रीज्ञानेश्वर प्रेस-कोल्हापूर, आवृत्ती: १९५२

१७. दाभोलकर नरेंद्र, तिमिरातुनी तेजाकडे: समग्र अंधश्रद्धा निर्मुलन व पुढे, राजहंस प्रकाशन-पुणे, आवृत्ती आठवी: सप्टेंबर २०१८

१८. दाभोलकर नरेन्द्र, भ्रम आणि निरास, राजहंस प्रकाशन-पुणे, (प्रकाशन वर्ष नमूद नाही)

१९. दास बाळासाहेब, हिरडे बाबूराव (संपा.), मराठी साहित्यसंशोधन: दृष्टी आणि दृष्टीकोन, स्नेहवर्धन प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: ३१ मे २०१७

२०. दीक्षित सदाशिव, कर्मयोगी नानासाहेब दीक्षित यांचे चरित्र-डांगचा सिंह, प्रकाशन दि. २८ मे १९८८रोजी लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्या शुभहस्ते

२१. देवगांवकर एस. जी., देवगांवकर सौ. शैलजा, पाच आदिवासी जमाती, श्री साईनाथ प्रकाशन-नागपूर, प्रथमावृत्ती: १५ जाने. २०१८

२२. देवरे रमेश कृ. (संपा.), लोकसाहित्य दर्शन, कर्मवीर प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: ७ जुलै २००९

२३. देशपांडे कमलाबाई, अपौरुषेय वाङ्मय, मनोहर ग्रंथमाला-प्रकाशन ५२ वे, आवृत्ती: १९४८

२४. देशपांडे दीपा, महानुभावीय लोकसाहित्य

२५. धारणकर सरल, दादासाहेब बिडकर वसा: आदिवासी सेवेचा, राजहंस प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती:मार्च २०१२

२६. नलगे चंद्रकुमार, ग्रामीण वाङ्मयाचा इतिहास, रिया पब्लिकेशन्स- कोल्हापूर, आवृत्ती: २९ ऑगस्ट २०१३

२७. पाटील अजय अशोक, सिंधू संस्कृती: भारतीय इतिहासातील एक सोनेरी पान, अथर्व पब्लिकेशन्स्-धुळे, प्रथमावृत्ती: सप्टेंबर २०१७

२८. पाटील राहुल (संपा.), संशोधन मुद्रा, स्नेहवर्धन प्रकाशन- पुणे, प्रथमावृत्ती: १ जानेवारी २०१६

२९. बाबर सरोजिनी (संपा.), नादब्रह्म-महाराष्ट्र लोकसाहित्यमाला पुष्प ३० वे, महाराष्ट्र राज्य लोकसाहित्य समिती, प्रथमावृत्ती: १९९५

३०. भवाळकर तारा, लोकसंचित, राजहंस प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: २५ डिसेंबर १९८९

३१. भवाळकर तारा, लोकसाहित्याच्या अभ्यासदिशा, स्नेहवर्धन प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: १ जुलै २००९

३२. भागवत दुर्गा आणि खानापूरकर द. पु., डांगच्या लोककथा-भाग १, वरदा बुक्स-पुणे, प्रथमावृत्ती: १ ऑगस्ट १९९२

३३. भागवत दुर्गा आणि खानापूरकर द. पु., डांगच्या लोककथा-भाग ३, वरदा बुक्स-पुणे, पहिली आवृत्ती: १५ मे १९९२

३४. भागवत दुर्गा, लोकसाहित्याची रूपरेखा, वरदा बुक्स-पुणे, चौथी आवृत्ती: जुलै २०१७

३५. भोसले द. ता., लोकसंस्कृती: बंध-अनुबंध, पद्मगंधा प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: १ जानेवारी २०१०

३६. भोसले द. ता., लोकसंस्कृती: स्वरूप आणि विशेष, पद्मगंधा प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: २७ मे २००४

३७. भोसले द. ता., संस्कृतीच्या पाऊलखुणा, पद्मगंधा प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: २६ मार्च २००१

३८. महाराष्ट्र लोकसाहित्य माला-पुष्प चौथे, महाराष्ट्र लोकसाहित्य समिती-पुणे, प्रथमावृत्ती: १९६०

३९. मांडे प्रभाकर, आदिवासींचे धर्मांतर: एक समस्या, गोदावरी प्रकाशन-औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती: २००३

४०. मांडे प्रभाकर, लोकमानस आणि लोकाचार, गोदावरी प्रकाशन-अहमदनगर, प्रकाशन दिनांक: जानेवारी २०१८

४१. मांडे प्रभाकर, लोकसाहित्याचे अंतःप्रवाह, गोदावरी प्रकाशन-औरंगाबाद, द्वितीयावृत्ती: फेब्रुवारी १९९७

४२. मांडे प्रभाकर, लोकसाहित्याचे स्वरूप, गोदावरी प्रकाशन-औरंगाबाद, आवृत्ती चौथी: डिसेंबर २०००

४३. राजपूत भगवान, पालघर जिल्हा आदिवासी समाज: लोकजीवन व लोकसाहित्य, अथर्व पब्लिकेशन्स-धुळे, प्रथमावृत्ती: २०१७

४४. राजवाडे वि. का., भारतीय विवाहसंस्थेचा इतिहास, लोकवाङ्मय गृह-मुंबई, बारावी आवृत्ती: ऑगस्ट २०११

४५. रोंगटे तुकाराम, आदिवासी आयकॉन्स, संस्कृती प्रकाशन-पुणे, प्रथमावृत्ती: ४ एप्रिल२०११

४६. लांजेवार लता, वऱ्हाडी बोलीतील लोकसाहित्य: स्वरूप आणि समीक्षा, विजय प्रकाशन-नागपूर, पहिली आवृत्ती: ११ एप्रिल २००३

४७. वाकोडे मधुकर (संपा.), मराठी लोककथा, साहित्य अकादेमी-नवी दिल्ली, दुसरे पुनर्मुद्रण: २००६

४८. वाकोडे मधुकर आणि करोगल सुषमा (संपा.), मौखिकता आणि लोकसाहित्य, साहित्य अकादेमी-नवी दिल्ली, प्रथमावृत्ती: २००१, पृ. ९५-९६

४९. शिंदे पंडित, कृषीसंस्कृतीमधील लोकवाङ्मय, चिन्मय प्रकाशन-औरंगाबाद, आवृत्ती: नोव्हेंबर २०११

५०. शिंदे विश्वनाथ, लोकसाहित्य: संशोधन आणि समीक्षा, कैलाश पब्लिकेशन्स-औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती: मार्च २०१३

५१. शिंदे विश्वनाथ, लोकसाहित्यमीमांसा- भाग दुसरा, स्नेहवर्धन पब्लिशिंग हाऊस-पुणे, प्रथमावृत्ती: १५ ऑगस्ट २००६

५२. शिंदे विश्वनाथ, लोकसाहित्यमीमांसा- भाग पहिला, स्नेहवर्धन पब्लिशिंग हाऊस-पुणे, प्रथमावृत्ती: २६ जानेवारी १९९८

५३. सावे खंडेराव (अनु. पाटील मीना), वारली: समाजशास्त्रीय अभ्यास, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन-पुणे, द्वितीयावृत्ती: २००७

५४. सोनार विजया, आदिवासी कोकणांच्या कथा, गोदावरी प्रकाशन-औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती: २४ डिसेंबर २०००

२. गुजराती संदर्भ ग्रंथ:

१. चौधरी प्रभु आर., डांगी लग्नगीतो एक अभ्यास, पार्श्व पब्लिकेशन-अमदावाद,प्रथमावृत्ती: २०१२

२. चौधरी प्रभु आर., दस डांगी लोककथाओ, पार्श्व पब्लिकेशन-अमदावाद, प्रथमावृत्ती: २०१०

३. देवी गणेश (संपा.), भारतीय भाषा लोक सर्वेक्षण: गुजरात, दीव-दमण अने दादरा-नगर हवेलीनी भाषा, ग्रंथ ९ भाग ३, ओरिएन्ट ब्लैकस्वॉन प्राईवेट लिमिटेड-नवी दिल्ली, प्रथम संस्करण २०१६

४. पवार पुंडलिक सी., डांगी लोककथाओ (समज अने समीक्षा), आशिष पब्लिकेशन-आणंद (गुजरात), प्रथमआवृत्ती:२००६

५. पवार पुंडलिक सी., डांगी लोकगीतो (एक स्वाध्याय), आशिष पब्लिकेशन्स- आणंद (गुजरात), प्रथम आवृत्ती: २००६

६. पवार पुंडलिक, डांगी लोकसाहित्यविमर्श, गुरु डिझाईन शोप-आणंद-गुजरात, प्रथमावृत्ती: २०१३

७. वाढू डाह्याभाई, कुंकणा कथाओ: संकलन अने गुजराती अनुवाद, आदिवासी भाषा साहित्य प्रकल्प, प्रथम संस्करण: २०००

३. हिंदी संदर्भ ग्रंथ:

१. कपूर बदरीनाथ- संपा., लोकभारती हिन्दी मुहावरे और लोकोक्ति कोश, लोकभारती प्रकाशन-इलाहाबाद, तृतीय संस्करण: २००५

२. कुमार कमलेश, आदिवासी विमर्श: अवधारणा और आंदोलन, तेज प्रकाशन-नई दिल्ली, पहला संस्करण: २०१४

३. नरवणे विश्वनाथ दिनकर (संपा.), भारतीय कहावत संग्रह (Proverbs of India), त्रिवेणी संगम-भाषा विभाग-पुणे, प्रथमावृत्ती: जानेवारी १९७८

४. सहल कन्हैयालाल, राजस्थानी कहावतें एक अध्ययन, (पुस्तकाची पाने गहाळ झाल्याने प्रकाशन व आवृत्ती देता आली नाही.)

४. मराठी वाङ्मय कोश:

१. अग्निहोत्री द. ह. (संपा.), अभिनव मराठी-मराठी शब्दकोश भाग चौथा, व्हीनस प्रकाशन-पुणे
२. आपटे वा.गो., अनमोल मराठी शब्दरत्नाकर, अनमोल प्रकाशन-पुणे, आवृत्ती: २००५
३. जोशी पं. महादेवशास्त्री (संपा.),भारतीय संस्कृतीकोश, तिसरा खंड, प्रोफिशंट पब्लिशिंग हाउस-पुणे, आवृत्ती: मार्च २०१०
४. जोशी लक्ष्मणशास्त्री (प्र. संपा.), मराठी विश्वकोश खंड-६, महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृति मंडळ-मुंबई, प्रथम प्रकाशन: १९७७
५. झांबरे स. ध. (संपा.), साकेत मराठी-मराठी शब्दकोश, साकेत प्रकाशन-औरंगाबाद, नवीन आवृत्ती: २०१०
६. झांबरे स. ध., साकेत मराठी म्हणी आणि वाक्प्रचार कोश, साकेत प्रकाशन-औरंगाबाद, नवी आवृत्ती: २०१६

५. नियतकालिके:

१. जोशी अरुणा (संपा.), ढोल, मराठी वार्षिकांक; डिसेंबर २००३, भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र- वडोदरा
२. महाजन वंदना (प्र. संपा.), आदिवासींसमोरील सामाजिक आणि सांस्कृतिक पेच (विशेषांक), आमची श्रीवाणी, जून-सप्टेंबर २०१९

६. संदर्भ लिंक:

१. **https://cdn.s3waas.gov.in/s3d7a728a67d909e714c0774e22cb806f2/uploads/**2018/06/2018062982.**pdf** (दिनांक: २०/०९/२०२१)
२. https://censusindia.gov.in/2011census/dchb/DCHB_A/24/2422_PART_A_DCHB_THE%20DANGS.pdf(दिनांक: ९ सप्टेंबर २०२१, पृ. ६२)
३. https://dangs.gujarat.gov.in (दि. १०/१२/२०१६)
४. https://dsaluchicagoedu.translate.goog/books/lsi/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=mr&_x_tr_hl=mr&_x_tr_pto=ajax,nv,sc,elem(दिनांक: ७ सप्टेंबर २०२१)
५. https://mr.m.wikipedia.org (दि. ३१/०१/२०१७)

६. https://mr.wikipedia.org/wiki/घुबड, (दिनांक: ६ जुलै २०२१)
७. https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/174921 (दिनांक: ८ सप्टेंबर २०२१)
८. https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/59517 (दिनांक: २० सप्टेंबर २०२१)
९. www.odcities.org/shabarikumbh... (दि. २८/०१/२०१७)

७. साधन व्यक्ती:

१. आंबिबेन रामुभाई वाघमारे, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
२. आदित्यभाई रामदासभाई वाघमारे, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
३. आनंदभाई रामजीभाई बागुल, मु. धुमखल पो. जाखाना ता. आहवा जि. डांग
४. ईशाकभाई कनुभाई पवार, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
५. कला प्रकाश भोये, मु. खडकवहळी पो. लिंगा ता. आहवा जि. डांग
६. कल्याणीबेन मनस्याभाई बागुल, मु. धुमखल पो. जाखाना ता. आहवा जि. डांग
७. काकड राम वाडेकर, मु. देवगाव पो. पांगारणे ता. सुरगाणा जि. नाशिक
८. कुसुमबेन शांतारामभाई वाघमारे, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
९. केथुबेन बाळूभाई वाघमारे, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
१०. गंगा आनाजी ठाकरे, मु. बरमेवड पो. घोट्यामाळ ता. आहवा जि. डांग
११. गंगाभाई भावडूभाई पवार, मु. शिवारीमाळ पो. चिखली ता. वघई जि. डांग
१२. गंगाराम काळीराम चौऱ्या, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
१३. गणेश जी. चौधरी, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
१४. गुलाब येवाजी ठाकरे, मु. भुरापाणी पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
१५. गोविंद पांडू भोये, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
१६. चंदर सोळे, मु. देवगाव पो. पांगारणे ता. सुरगाणा जि. नाशिक
१७. जयाबेन बुधनभाई कवर, मु. गायखास पो. बोरखल ता. आहवा जि. डांग
१८. जिज्ञेशभाई मनस्याभाई बागुल, मु. धुमखल पो. जाखाना ता. आहवा जि. डांग
१९. दिलीपभाई रतन गांगुर्डे, मु. नवागाव पो. सापुतारा ता. आहवा जि. डांग
२०. पांडू खंडू वाघेरा, मु. भुरापाणी पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
२१. पुन्याभाई लासुभाई कवर, मु. गायखास पो. बोरखल ता. आहवा जि. डांग
२२. पूजाबेन अनिलभाई कवर, मु. गायखास पो. बोरखल ता. आहवा जि. डांग
२३. प्रमिला रमन भरसट, मु. खडकवहळी पो. लिंगा ता. आहवा जि. डांग
२४. प्रविणभाई यशवंतभाई सहारे, मु. पो. गलकुंड ता. आहवा जि. डांग

२५. प्रवीण सखाराम कहांडोळे, मु. भुरापाणी पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
२६. फुलसिंगभाई एल. पवार, मु. निरगुडमाळ पो. बोरखल ता. आहवा जि. डांग
२७. बंसू पांड्या गांगुर्डे, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
२८. बिपीन गुलाब ठाकरे, मु. भुरापाणी पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
२९. बीबी देवराम भरसट, मु. खडकवहळी पो. लिंगा ता. आहवा जि. डांग
३०. बुधनभाई लासुभाई कवर, मु. गायखास पो. बोरखल ता. आहवा जि. डांग
३१. मनाज खिराडे, मु. देवगाव पो. पांगारणे ता. सुरगाणा जि. नाशिक
३२. मिराबेन कनुभाई पवार, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
३३. मोहना पाऊज्या भरसट, मु. खडकवहळी पो. लिंगा ता. आहवा जि. डांग
३४. यशवंत आर. गायकवाड, मु. पासोडीपाडा पो. बोरगाव ता. सुरगाणा जि. नाशिक
३५. यशोदा सिताराम ठाकरे, मु. कुंडाणे (क) पो. अभोणा ता. कळवण जि. नाशिक
३६. याकुबभाई शांतारामभाई वाघमारे, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
३७. रंजना रतन बागुल, मु. खडकवहळी पो. लिंगा ता. आहवा जि. डांग
३८. रखमी गोविंद भोये, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
३९. रविनाबेन राजूभाई पवार, मु. लहानचर्या पो. गलकुंड ता. आहवा जि. डांग
४०. रामू काकड वाडेकर, मु. देवगाव पो. पांगारणे ता. सुरगाणा जि. नाशिक
४१. रोशनभाई संपतभाई पवार, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
४२. लक्षू गंगाराम पवार, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
४३. लक्षू बनशा वाघेरा, मु. भुरापाणी पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
४४. लखनभाई मुकेशभाई बागुल, मु. धुमखल पो. जाखाना ता. आहवा जि. डांग
४५. लीला सोन्या पवार, मु. खडकवहळी पो. लिंगा ता. आहवा जि. डांग
४६. विदिशाबेन मंछीरामभाई भोये, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
४७. विलास निलेश देशमुख, मु. शिवारीमाळ पो. चिखली ता. वघई जि. डांग
४८. संतुभाई मोतीरामभाई गावित, मु. सुसरदा पो. साकरपातळ ता. वघई जि. डांग
४९. सरिताबेन पुन्याभाई कवर, मु. गायखास पो. बोरखल ता. आहवा जि. डांग
५०. सरिताबेन सुरेशभाई पवार, मु. लहानचर्या पो. गलकुंड ता. आहवा जि. डांग
५१. सलमनभाई शांतारामभाई वाघमारे, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
५२. सिताबेन बुद्याभाई चौधरी, मु. खिरमानी पो. बारखांद्या, ता. वघई जि. डांग
५३. सिताराम काशिराम पवार, मु. चिरापाडा पो. सामगहाण ता. आहवा जि. डांग
५४. सिताराम महादू ठाकरे, मु. कुंडाणे (क) पो. अभोणा ता. कळवण जि. नाशिक
५५. सितुबेन बबनभाई गवळी, मु. खिरमानी पो. बारखांद्या ता. वघई जि. डांग
५६. सुभासभाई मोतीरामभाई गावित, मु. सुसरदा पो. साकरपातळ ता. वघई जि. डांग
५७. सुमन यशवंत गायकवाड, मु. पासोडीपाडा पो. बोरगाव ता. सुरगाणा जि. नाशिक
५८. सुलभाज खिराडे, मु. रांजूणे पो. पांगारणे ता. सुरगाणा जि. नाशिक

५९. सोनीबेन सुक्करभाई पवार, मु. बारीपाडा पो. नडगचोंड ता. आहवा जि. डांग
६०. सोनीबेन चंद्राभाई पालवे, मु. खिरमानी पो. बारखांद्या ता. वघई जि. डांग
६१. सोमीबेन संतुभाई गावित, मु. सुसरदा पो. साकरपातळ ता. वघई जि. डांग
६२. सोमीबेन सितारामभाई गवळी, मु. खिरमानी पो. बारखांद्या, ता. वघई जि. डांग
६३. हौशी केवज्या भरसट, मु. खडकवहळी पो. लिंगा ता. आहवा जि. डांग

*****

परिशिष्ट- २.

नकाशे

---

१. भारत, गुजरात राज्य आणि डांग जिल्ह्याचा नकाशा:

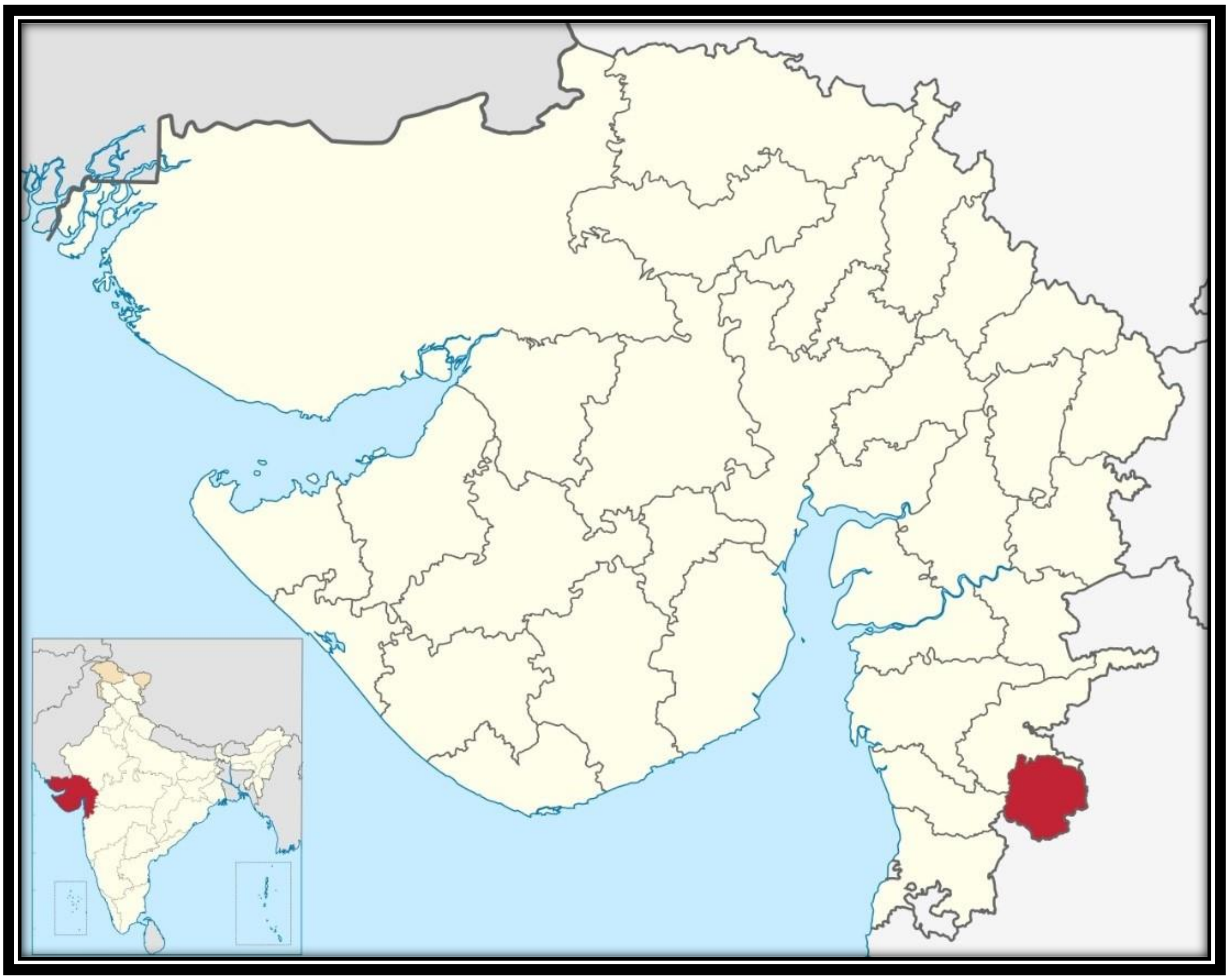

२. महाराष्ट्र राज्य आणि डांग जिल्ह्याचा नकाशा:

३. डांग जिल्ह्याचा नकाशा:

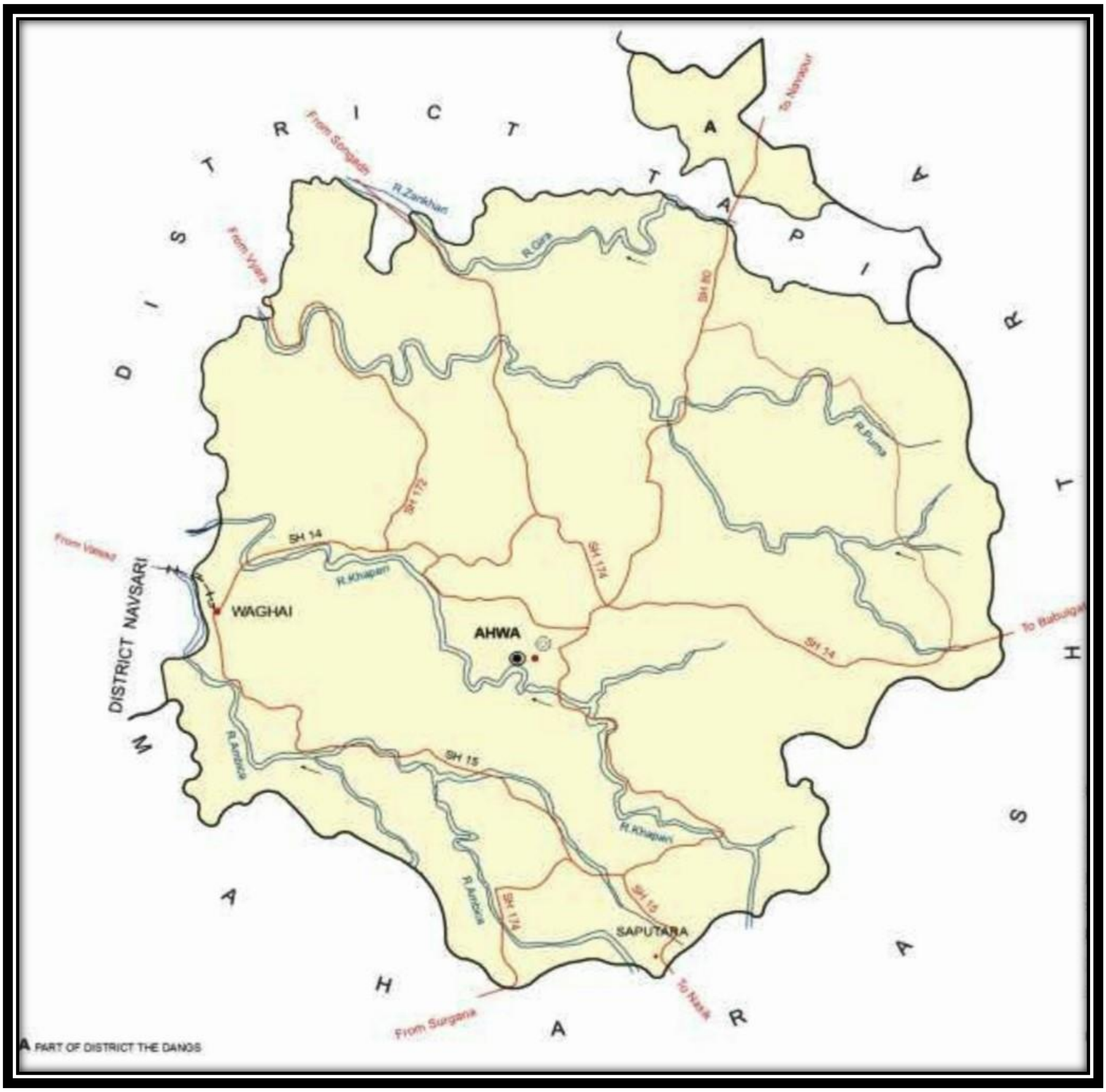

४. डांग जिल्ह्यातील राजे आणि नाईक यांचा भूप्रदेश:

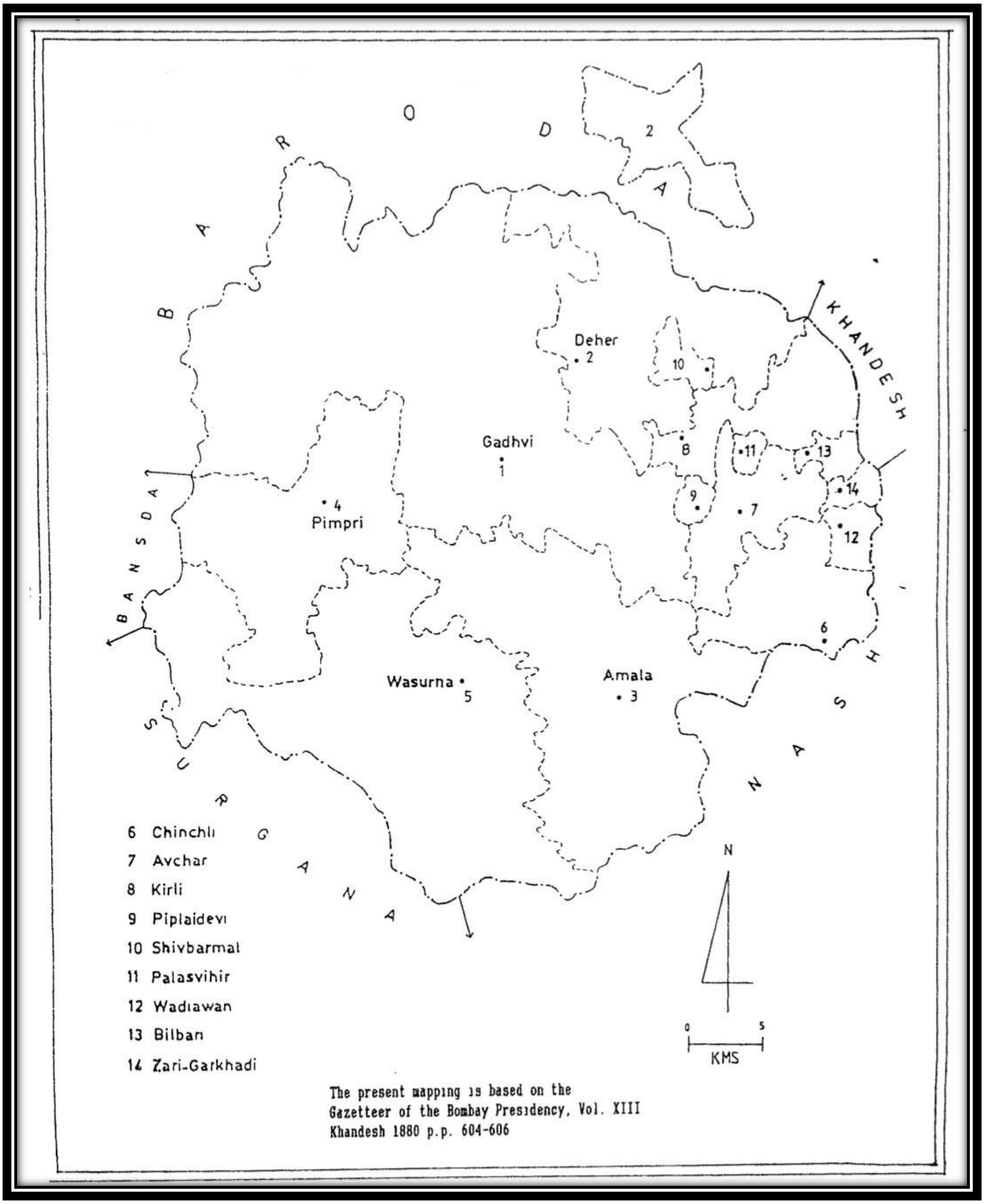

परिशिष्ट- ३.

छायाचित्रे

शबरीधाम मंदिर	अंजनकुंड
पंपा सरोवर	अंजन कुंड येथील खडकावर उमटलेली स्त्री आकृती

पांडव गुफा (गुहा)

लोकगीते गातांना स्त्रिया

लोकगीते गातांना स्त्रिया

धिंडवाळीगीते गातांना पुरुष

होळी दहन

डोंगऱ्या देवामध्ये नृत्य करताना पुरुष

चांदल्याची बोलणी करताना पंच मंडळी

चांदल्याचा (साखरपुड्याचा) कार्यक्रम

हळदीचा कार्यक्रम

टाक

टाक

शेवंती घेऊन स्त्रिया

परिशिष्ट- ४.

पुढील संशोधनाचे विषय

संशोधन ही सातत्याने चालणारी प्रक्रिया असून कोणतेही संशोधन परिपूर्ण असू शकत नाही. प्रत्येक संशोधनावर नवीन संशोधन होऊ शकते. एखाद्या संशोधनांती निघालेले निष्कर्ष नंतरच्या काळात बदलू शकतात. म्हणजेच त्यावर नवीन संशोधनहोऊन आधीचे निष्कर्ष चुकीचे ठरवले जाऊ शकतात. प्रत्येक संशोधनाला काळाची मर्यादा असते. काळ बदलला की संशोधन बदलते, त्याच्या पद्धतीही बदलतात. प्रत्येक संशोधन पद्धतीनुसार निष्कर्षही वेगवेगळे हाती लागू शकतात. त्यामुळे कोणतीही एक पद्धती बरोबर आहे आणि दुसरी चुकीची आहे किंवा एखादी श्रेष्ठ आहे आणि दुसरी कनिष्ठ आहे असे ठामपणे म्हणता येत नाही. किंबहुना कोणत्याही संशोधकाने तसे म्हणू नये.वेळप्रसंगी वेगवेगळ्या संशोधन पद्धतींचा अवलंब करून संशोधन कार्याला न्याय देण्याचा प्रयत्न करावा. असे असले तरी संशोधनातून काही दुवे सुटण्याची शक्यता असते.माझ्याही संशोधन कार्यातून अनेक दुवे सुटल्याची जाणीव मला वेळोवेळी झाली आहे.

संशोधक जसजसा संशोधन कार्यात पुढे जात असतो तसतशा त्याला संशोधनातील विविध वाटा दिसायला लागतात. परंतु संशोधकाने संशोधन आराखड्याच्या रूपाने आधीच त्याची चौकट तयार करून ठेवलेली असल्याने त्याला त्या चौकटीबाहेर आपले संशोधन कार्य घेऊन जाता येत नाही.मात्र येणाऱ्या पिढीला या चौकटीबाहेरच्या वाटा निश्चितपणे दाखवू शकतो.

मीही‘डांगीलोकसाहित्य आणि संस्कृती: एक अभ्यास’ हा विषय घेऊन संशोधन कार्य करत असता अशा अनेक वाटा पाहिल्या आहेत. त्या येणाऱ्या पिढीला दाखवून द्याव्यात. जेणेकरून त्यांची वाटभूल होणार नाही.डांग प्रदेशातील अनेक संशोधन विषय मराठी संशोधकांची अजूनही वाट पाहात आहेत. येणाऱ्या काळात या संशोधन विषयांना मराठी संशोधक निश्चितच न्याय देतील अशी आशा व्यक्तकरून त्यांच्यासाठी मला माझ्या संशोधनांती सुचलेले काही संशोधन विषय पुढे देत आहे.

- **‘डांग जिल्ह्यातील लोककथांचा चिकित्सकअभ्यास’**
  यामध्ये डांग जिल्ह्यातील अनेक लोककथांचेसंकलन करून त्यांच्या विविध प्रकारानुसार स्वतंत्र अभ्यास करता येण्यासारखा आहे.
- **‘डांग जिल्ह्यातील लोकगीतांचा चिकित्सक अभ्यास’**
  यामध्येडांग जिल्ह्यातील विविध प्रसंगी गायल्या जाणाऱ्या लोकगीतांचा स्वतंत्र अभ्यास करता येण्यासारखा आहे. नुसत्या विवाहविषयक गायल्या जाणाऱ्या लोकगीतांवरही एखादा पीएच. डी. चा प्रबंध सहज होईल इतकी ही सामुग्री डांग

जिल्ह्यात उपलब्ध आहे. किंवा स्त्री लोकगीते आणि पुरुष लोकगीते असे दोन भाग करून दोघांवर स्वतंत्र प्रबंध होईल इतकी सामुग्री डांग जिल्ह्यात उपलब्ध आहे.

- **'डांग जिल्ह्यातील म्हणी-उखाण्यांचा चिकित्सक अभ्यास'**

  यामध्ये समग्र डांग जिल्ह्यातील म्हणी आणि उखाण्यांचे संकलन करून त्यावर स्वतंत्र आपले विचार मांडता येण्यासारखे आहेत.

- **'डांगी बोलीचा भाषाशास्त्रीय अभ्यास'**

  भाषाशास्त्रात एखाद्या बोलीचा अभ्यास करत असतांना अनेक भाषाभ्यास पद्धतींचा अवलंब केला जातो. त्या प्रत्येक भाषाभ्यास पद्धतीनुसार डांगी बोली पडताळून पाहता येऊ शकते. समाजशास्त्रीय पद्धतीने डांगी बोलीचा अभ्यास किंवा वर्णनात्मक भाषाभ्यास पद्धतीने डांगी बोलीचा स्वतंत्र अभ्यास करता येऊ शकतो. तसेच डांगी बोली अंतर्गत विविधबोली बोलल्या जातात. उदा. कोकणी, भिल्ली, वारली, गामित, मावची, कोटवालिया इत्यादी. या प्रत्येक बोलीचा स्वतंत्र अभ्यास होऊ शकतो.

- **'डांग जिल्ह्यातील लोककथांचा भाषिक अभ्यास'**

  संपूर्ण डांग जिल्ह्यात एकसारखी भाषा किंवा बोली बोलली जात नाही. त्यामुळेप्रत्येक भागातील बोलीत थोडाफार फरक पडलेला दिसून येतो. हाच नियम लोककथांनाही लागू पडतो. प्रत्येक भागात लोककथांत बदल झालेला दिसून येतो. हाच नियम लक्षात घेऊन लोककथांचा भाषिक दृष्टीकोनातून अभ्यास करता येण्यासारखा आहे.

- **'डांग जिल्ह्यातील लोकगीतांचा भाषिक अभ्यास'**

  वरील'डांग जिल्ह्यातील लोककथांचा भाषिक अभ्यास' या विषयानुसारच याही विषयाचा अभ्यास करता येईल.

- **'लिखित लोकसाहित्याचा अभ्यास (डांग जिल्ह्याच्या संदर्भात)'**

  आतापर्यंत आपण मौखिक लोकसाहित्याचा अभ्यास कसा करता येईल हे पाहिले. आता लिखित लोकसाहित्याचा अभ्यास कसा करता येईल हे पाहू. खरे म्हणजे 'लोकसाहित्य' असा शब्द आला की, त्यात'मौखिक' हा शब्द दडलेलाच असतो. परंतु येथे जे आतापर्यंतविवध अभ्यासकांनी लिहून ठेवलेले आहे त्याचा विचार करता येण्यासारखा आहे. त्यामध्ये प्रामुख्याने गुजराती अभ्यासकांचा समावेश आहे. उदा. डाह्याभाई वाढू, डॉ. पुंडलिक पवार, डॉ. प्रभुभाई चौधरी, डॉ. अमृतभाई कुवर, डॉ. रेमंड चव्हाण इत्यादी. दुसरा क्रमांक लागतो इंग्रजीचा.मात्र आतापर्यंत मराठीमध्ये डांगीविषयीअसे कोणी लिहून ठेवलेले लोकसाहित्य उपलब्ध नाही.त्यामुळे गुजराती

आणि इंग्रजी अभ्यासकांच्या डांगीविषयक लिखित लोकसाहित्याचा स्वतंत्रपणे अभ्यास करता येईल.

- **'डांगी राजांचा चरित्रात्मक अभ्यास'**

  अजूनही डांग जिल्ह्याच्या ऐतिहासिक काळातील डांगी राजे पडद्याआडच राहिले आहेत. त्यांना उजेडात आणण्यासाठी त्यांचे सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक इत्यादी कार्य लक्षात घेऊन चरित्रात्मक दृष्टीकोनातूनत्यांचा परिचय करून देता येईल. सध्याया राजांचा इतिहास खूपच अस्पष्टपणे उपलब्ध आहे. त्यासाठी संशोधकाला अनेक ऐतिहासिक पुरावे धुंडाळावे लागतील.मात्र हा अभ्यास वेळीच होणे गरजेचे आहे.

- **'डांग जिल्ह्यातील धर्मांतर व त्याचा डांगी आदिवासींवर होणारा परिणाम'**

  डांग जिल्ह्यात आतापर्यंत अनेक आदिवासींनी धर्मांतर केलेले आहे असे दिसते. धर्मांतराचा त्यांच्या जीवनावर निश्चितच परिणाम झालेला आहे. या दृष्टीकोनातून अभ्यास करण्यासारखा आहे.

वरील अनेक विषयांपैकी काही विषय माझ्या प्रस्तुत प्रबंधातील प्रकरणावर आधारित आहेत असे दिसून येईल. त्या त्या विषयांचेत्या त्या प्रकरणात परिपूर्ण अभ्यास झालेले आहे असे मी मानत नाही. त्या त्या विषयाच्या प्रकरणाची व्यापकता खूप मोठीआहे.त्या त्या विषयावर स्वतंत्र प्रबंध तयार होऊ शकतो. यास्तव हे विषय मी येथे नमूद केलेले आहेत. त्याव्यतिरिक्त अनेक संशोधन विषय येथे सुचविलेले आहेत. येणाऱ्या संशोधकांना त्याचा निश्चितच फायदा होईल अशी आशा आहे.

*****